

9. <http://www.thesaurus.com/browse/wish>
10. <http://www.shmoop.com/vanity-of-human-wishes/tone.html>
11. <http://www.special-dictionary.com/proverbs/keywords/wishes>

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GRADUAL SINTAKSEMALARNING O'RNI

Joldasbayeva Dilnoza Konisbayevna
SamDCHTI, 1-bosqich magistrantni
Ilmiy rahbar: N.N.Zubaydova

Annotatsiya: Ushbu maqolai ingliz va o'zbek tillarida gradual sintaksemalarning o'rnini, ishlatilishi hamda qo'llanilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: uyadoshlik (paradigmatik) munosabati, uyadoshlik, farqlovchi sema, leksik sath, lisoniy birliklar, mazmuniy bog'lanish

Lisoniy birliklar sistema tarkibida ma'lum munosabatda bo'ladi. Ularni dastlab ikki guruhga ajratish mumkin: bir sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati; 2) turli sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati, ya'ni sathlararo munosabat. Bir sathga mansub birliklar munosabati. Bir sathga mansub bo'lgan birliklar o'zaro ikki xil munosabatga kirishadi: 1) uyadoshlik (paradigmatik) munosabati; 2) ketma-ketlik munosabati.

Uyadoshlik munosabati. Bir sathga mansub bo'lgan, qimmat jihatdan bir xil birliklarning ma'lum umumiy belgi asosida bir guruhga (uyaga) birlashuvi uyadoshlik munosabati sanaladi. Uyadoshlik munosabatida bo'lgan birliklar uchun umumiy belgi sifatida shu birliklarning ma'nosi ham, shakli ham xizmat qilishi mumkin. Masalan, ishchi, ishla leksemalari o'zakning umumiylik bilan o'zaro birlashsa, qo'shimchalari bilan farqlanadi. Yok iaksincha, ishla, angla, so'zla singari leksemalar qo'shimchaning umumiylik bilan birlashib, o'zakning xilma-xilligi bilan farqlanadi. Har ikki holatda ham uyadoshlikni hosil qiladi. Leksik sathda ayrim leksemalar shakily o'xshashlik umumiy belgisi asosida bir uyali sinfni tashkil etadi. Bunday leksemalar munosabati leksik omonimlarni hosil qiladi. Yoki ba'zi leksemalar ma'no umumiylik asosida bir sinfga birlashadi. Bunday munosabatda bo'lgan leksemalar leksik sinonimlarni tashkil etadi. Xuddi shunday xususiyat fonologik sathdan yuqori bo'lgan barcha sath birliklari uchun ham xosdir. Masalan, umumiy egalik ma'nosi asosida barcha egalik shakllari bir uyaga birlashadi. Zamon ma'nosi asosida barcha zamon bildiruvchi fe'l shakllari bir uyani hosil qiladi. Shu bilan birga, uya ichida huddi shunday umumiy ma'no asosida yana kichik uyalarga birlashishi mumkin. Jumladan, o'tgan zamon shakllari, hozirgi zamon shakllari, kelasi zamon shakllari kabi. Shunday qilib, ma'lum uya o'z ichida kichik uyalarga bo'linib, uyalar darajalanishini hosil qiladi. Masalan, a, e, o, u, i unlilari munosabati unlilar sistemasini (paradigmasini) tashkil etish bilan birga, bu unlilarning har qaysisi bevosita kuzatishda bir qancha variantlar orqali yuzaga chiqadi va variantlar uyasini (sistemasini) tashkil etadi.

TADQIQOT VA NATIJALAR

Lisoniy birliklarning uyadoshlik munosabatini belgilashda ko'proq ma'no umumiylik belgisi xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ma'lum umumiy ma'no asosida bir uyaga birlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qilgan umumiy ma'no takrorlanishi lozim. Ana shu takrorlanuvchi ma'no (sema) har bir a'zoni ayni shu uyaga (paradigmaga) birlashtirish uchun xizmat qiladi. Shu bilan birga uyaning har qaysi a'zosi boshqa a'zodan ma'lum belgilariga ko'ra farqlanish xususiyatiga ham ega. Ana shu farqlanish belgisi bilan uyaning aloqida birligi ekanligini saqlab turadi. Demak har bir a'zo birlashtiruvchi va farqlovchi semalar birligidan tashkil topadi. Birlashtiruvchi sema har bir a'zoni ma'lum mazmuniy uyaga (paradigmaga) birlashtirishini, farqlovchi sema esa uya tarkibidagi har bir a'zoning o'ziga xosligini, alohidaligini ko'rsatib turadi. Anglashiladiki, uyaning har bir a'zosida umumiylik va o'ziga xoslik dialektikasi o'z tajassumini topadi. Masalan, -gan, -di shakllari o'tgan zamon semasi bilan bir uyaga kiradi. Shu bilan birga ularning har bittasi o'ziga xos farqlanish belgisiga ham ega. Ular o'tgan zamonning nutq momentiga nisbatan uzoq yoki yaqinligini ifodalash jihatidan bir-biridan farqlanadi. Birinchisi nisbatan uzoq o'tgan zamonni, ikkinchisi esa yaqin o'tgan zamonni bildiradi.

Harbiruya (paradigma) sistema sanaladi. Shunday ekan, til sistemasi o'zaro munosabatda bo'lgan bir qancha uyalarning birligidan iboratdir. Har bir uya a'zolari bir-biri bilan zidlanish xususiyatiga ega. Zidlanish har qanday narsa va xodisaning ichki taraqqiyot negizidir. Shunday ekan, davrlar o'tishi bilan uya a'zolari o'rtasida miqdoriy o'zgarish ro'y berishi mumkin. Ayrim a'zolar eskirib, iste'moldan chiqishi,

yangisi kirib kelishi mumkin. Bu esa til sistemasining ochiq sistema ekanligini ko'rsatadi. **Ketma-ketlik munosabati.** Bir sathga mansub bo'lgan birliklar nutq jarayonida o'zaro ketma-ket bog'lanib ma'lum axborot tashish uchun xizmat qiladi. Har bir lisoniy birlikning vazifasi ketma-ketlik (sintagmatik) munosabatiga kirishganda namoyon bo'ladi. Nutq jarayonida ikkita birlikni hech qachon bir vaqtda talaffuz qila olmaymiz. Oldin bittasini, so'ng ikkinchisini, uchinchisini va h.k. talaffuz qilamiz. Lisoniy birliklarning ma'lum chiziqda ketma-ket bog'lanishi ikki elementni hech qachon bir vaqtda talaffuz qilishga imkon bermaydi. Muayyan cho'ziqlikka ega bo'lgan ikki va undan ortiq elementlarning ketma-ket munosabati ketma-ketlik (sintagmatik) munosabat sanaladi. Masalan, ishchilarga so'z shakli tarkibidagi ishchilarga morfemalari bir qatorda ketma-ket joylashadi.

Bundan ketma-ketlik munosabati faqat nutqqa xos degan xulosaga kelmaslik kerak. Ketma-ketlik munosabati imkoniyat va voqelik dialektikasini o'zida mujassam qilgan holdatiga ham, nutqqa ham xosdir. Har qanday ketma-ketlik munosabati ma'lum tilde amal qiluvchi muayyan qoidalar, andozalar asosida maydonga keladi. Bunday qoida, andozalar ijtimoiy mohiyatga egabo'lib, u yoki bu tilning har bir vakili ongida tayyor holda mavjud bo'ladi. Nutq jarayonidagi real birikma esa ana shu qoida va andozalar asosida yuzaga chiqadi. Har bir lisoniy birlikning boshqa lisoniy birlikka bog'lanish imkoniyati mavjud bo'ladi. Grammatik jihatdan bo'lgan ishi mumkin bo'lgan birliklar ham agar mazmuniy moslik bo'lmasa, bog'lana olmaydi. Masalan, *yig'lamoq, kulmoq, mushtlashmoq* singari leksemalarning mazmuniy mundarijasida odam leksemasi bilan boglanish imkoniyati mavjud. O'z navbatida odam leksemasining mazmuniy mundarijasida *yig'lamoq, kulmoq, mushtlashmoq* leksemalari bilan mazmuniy mos keladigan (shu harakatlarni yuzaga chiqara olish) sema mavjud. Har ikki lisoniy birlikda mavjud bo'lgan o'sha bir-biriga mos semalarni o'zaro mazmuniy va grammatik munosabatga kirishuviga yo'l ochadi. Aksincha, tosh leksemasi bilan yemoq leksemasi o'rtasida yuqoridagi kabi mazmuniy uyg'unlik yo'q. Shuning uchun ham ular o'zaro mazmuniy bog'lanish imkoniyatiga ega emas.

Ko'rinadiki, til egalari ongida tayyor holda mavjud bo'lgan lisoniy birliklarning o'zaro qo'shilish qoidalari, andozalari til sathiga, ana shu qoida va andozalar asosida bevosita kuzatishda namoyon bo'lgan cheksiz hosilalar, konkret birikmalar nutq sathiga mansubdir. Sintagmatik munosabat yordamida tilning bosh vazifasi – kommunikativ vazifasi amalga oshadi.

Lisoniy birliklarning murakkablik darajasi nisbiydir. Uning murakkab deb nom olishi o'zidan bir daraja quyi sath birligiga nisbatandir. Masalan, morfemik sath birligi bo'lgan morfemaning murakkab (qurilma, sistema) deb nom olishi fonologik sath birligi bo'lgan fonemaga nisbatandir. Morfema, o'z navbatida, morfologik sath birligi bo'lgan so'z shakl uchun element, qurilish (konstruktiv) a'zosi sanaladi. So'z shakl morfemaga nisbatan murakkab, sintaksemaga nisbatan esa element hisoblanadi.

Lisoniy birliklar o'rtasidagi pog'onali munosabat til sistemasini ichki tuzilishining oddiydan murakkabga qarab tadrijiy joylashganligidan dalolat beradi

Paradigma a'zolari o'rtasidagi zidlanishlar va zidlanish turlari. Yuqorida ta'kidlanganidek uyadoshlik (paradigmatik) munosabatida bo'lgan lisoniy birliklar muayyan birlashtiruvchi semaga ega bo'lishi bilan birga, o'zaro farqlovchi semaga ham ega bo'ladi. Ana shu farqlovchi semalar uya a'zolarining o'zaro zidlanishi uchun asos bo'ladi. Sistemaviy tilshunoslikda uya a'zolarining ana shunday farqlovchi semalar asosida zidlanishini belgilash markaziy o'rinni egallaydi. Chunki lisoniy birliklarni ma'lum sinflarga birlashtirish qanchalik muhim bo'lsa, sinf a'zolarini bir-biriga zidlash ham shunchalik ahamiyatlidir. Sinflarga birlashtirishda lisoniy birlik mazmuniy mundarijasidagi birlashtiruvchi sema xizmat qilsa, bir-biridan ajratishda farqlovchi sema asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun sistemaviy tilshunoslik asoschilari zidlanish tushunchasiga katta e'tabor berib, tilde zidlanishdan boshqa hech narsa yo'qligini ta'kidlaydilar. Farqlash tushunchasi zidlanish tushunchasini taqozo etadi. Ikki narsa bir-biridan faqat o'zaro zid qo'yilgandagina farqlanadi. Sistemaviy tilshunoslikning asoschilaridan biri N. S.Trubetskoy fonologik sathda zidlanishlarni quyidagicha belgilarga ko'ra tasnif etadi:

A. Zidlanish sistemasiga munosabatiga ko'ra.

B. Zidlanuvchi a'zolar o'rtasidagi munosabatga ko'ra.

V. Zidlanuvchi a'zolarining ma'no farqlash kuchiga ko'ra.

Zidlanish sistemasiga ko'ra zidlanish turlari. Bu belgiga ko'ra zidlanishlar bir o'lchovli va ko'p o'lchovli hamda ajralgan va proporsional zidlanishlarga bo'linadi. Zidlanishlar zidlanuvchi a'zolarini farqlash uchun xizmat qiladigan belgilarnigina emas, balki har ikki zidlanayotgan a'zolar uchun umumiy bo'lgan belgini ham taqozo etadi. Bunday belgilar «qiyoslash uchun asos» bo'lib xizmat qiladi. Qiyoslash uchun asos belgiga ega bo'lmagan ikki narsa o'zaro zidlanishi mumkin emas. Qiyoslash uchun asos bo'lgan belgiga ko'ra zidlanishlar kiturli bo'ladi: 1) bir o'lchovli, 2) ko'p o'lchovli. Bir o'lchovli zidlanishlarda zidlanuvchi a'zolarining zidlanishlari uchun asos bo'lgan belgi faqat shu zidlanish uchungina xos bo'lib, zidlanish sistemasining boshqa a'zolarida uchramaydi. Masalan, lotin grafik sistemasidagi E va F harflari

zidlanishini olib ko'raylik. Bu harflarning zidlanishi bir o'lchovidir. Chunki bu ikki harf o'rtasidagi o'xshash belgilar yig'indisi (vertical chiziq va ikki gorizontaal chiziq) lotin alfavitidagi boshqa hech qaysi harfda uchramaydi. Aksincha, R va P harflari zidlanishi esa ko'p o'lchovidir. Chunki bu harflar o'rtasidagi o'xshash (qiyosga asos bo'lgan) belgilar (vertical chiziq va uning ustiga o'ng tomondan chizilgan yarim doira) faqat shu juftlikdagina emas, balki boshqa harflarda ham mavjud (masalan, B harfida). Bir o'lchovli va ko'p o'lchovli zidlanishlarning ajratilishi tilshunoslikda juda katta ahamiyatga ega. Bunday zidlanishlar tilning barchasathlarida uchraydi. Bundan tashqari birinchi belgiga ko'ra zidlanishlarning proporsional va ajralgan turlari ham mavjud. Ma'lum bir zidlanish a'zolari o'rtasidagi munosabat til sistemasining boshqa zidlanish a'zolari o'rtasidagi munosabat bilan bir xil bo'lgan zidlanishlar **proporsional zidlanish** hisoblanadi. Masalan, o'zbek tili fonologik sistemasidagi k-g fonemalarining zidlanshli proporsionaldir. Chunki bu zidlanish a'zolari o'rtasidagi munosabat, ya'ni jarangsizlik portlovchilik belgisi asosida umumiylikni hosil qilishi faqat shu juftlik uchunгина emas, balki p-b, t-d kabi juftliklar uchun ham xosdir. Ma'lum bir zidlanish a'zolari o'rtasidagi qiyos uchun asos bo'lgan belgi til sistemasidagi zidlanishlarning hech qaysisida uchramaydigan zidlanish **ajralgan zidlanish** sanaladi. Masalan, b va p juftliklari o'rtasidagi zidlanish ajratgandir. Chunki bilabiallik va labiodentallik belgilari boshqa hech bir juftlikda qiyos uchun asos bo'lmaydi. Zidlanuvchi a'zolar bir belgining turli darajasini (gradatsiyasini) ko'rsatuvchi zidlanish darajali zidlanish hisoblanadi. Masalan, unilarda og'iz ochilishning turi darajasini u ko'rsatuvchi u-o-o, i-e-a o'rtasidagi zidlanish.

Darajali zidlanish ko'p a'zoli bo'lib, darajalanish silsilasidagi birinchi va so'nggi a'zo chegara a'zolar, ular o'rtasidagi a'zolar esa oraliq a'zolar sanaladi.

Chegara a'zolar zidlanishning ikki qutbini tashkil etadi va maksimal zidlanish hosil qiladi. Zidlanuvchi a'zolarning har ikki simantikan teng bo'lgan, ya'ni belgining ikki darajasini ham, bor yoki yo'qligini ham bildirmaydigan zidlanishlar teng qimmatli (ekvivalent) zidlanish hisoblanadi. Masalan, opa-singil, ota-ona zidlanishi. Shuni ta'kidlash kerakki, zidlanishlarning yuqoridagi turlarini ajratish til sistemasining konkret shart-sharoiti bilan bog'liq. Bu sistemaning konkret shart-sharoitda najrati bolingan ayni bir zidlanishi privativ ham, darajali ham bo'lishi mumkin. Masalan, u-o o'rtasidagi zidlanish og'izning ochilish darajasi sifatida olinsa, privative ziddiyat bo'ladi. Zidlanuvchilardan biri og'iz ochilishining «nul» darajasi sifat va qabul qilinadi. Bu vaqtda u «ochiq emas», o esa «ochiq», yoki u «yopiq», o esa «yopiq emas» tarzida zidlanadi. Xuddi shu belgiga ko'ra til sistemasidagi nisbatan ochiq e'tiborga olinsa, u bilan o o'rtasidagi zidlanish darajali zidlanshga aylanadi. Bu vaqtda u va o zidlanishning chegara a'zolari, o esa oraliq a'zo bo'lib qoladi. Shunday qilib, u yoki bu zidlashni privativ, darajali va teng qimmatli zidlanish sifatida. Baholanishi bizning qanday nuqtai nazardan yondashuvimizga bog'liq. Lekin bundan u yoki bu zidlanishni belgilash sof sub'ektiv xarakterga ega degan xulosaga kelmaslik kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, zidlanishning o'zida uni ma'lum bir turga kiritish uchun asos bo'ladigan qandaydir belgi mavjud bo'ladi. Tilning sistemaviy tuzilishining o'zi va uning funktsiyalashuvi ko'p hollarda zidlanishning ob'ektiv va aniq turini ajratishga imkon beradi. Yuqorida ko'ribotgan u va o fonemalari o'rtasidagi munosabat privative zidlanish sifatida ham, darajali zidlanish sifatida ham tasavvur etilishi mumkin. Lekin amalda ularning qaysisi reallashayotgani shu fonologik sistemaning tuzilishi va qo'llanishi bilan bog'lik bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmonov A va boshqalar. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. T., 2001
2. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2009
3. Nabiyeva D. O'zbek tilining turli sathlarida umumiylik-xususiylik dialektikasining namoyon bo'lishi. T., 2005
4. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili system leksikologiyasi asoslari. T., 1995

INTERAKTIVE METHODEN IM DAF-UNTERRICHT

Sattarov Utkir Urazaliyevich,
SamDCHTI tadqiqotchisi

Das Erlernen von Fremdsprachen in der modernen Gesellschaft wird zu einem untrennbaren Bestandteil der beruflichen Ausbildung von Fachleuten verschiedener Profile, und die erfolgreiche Lösung von Problemen der beruflichen Entwicklung und der Ausbau von Kontakten mit ausländischen Partnern hängen weitgehend von der Qualität ihrer Sprachausbildung ab. Die Methodik des Fremdsprachenunterrichts ist ein System des Wissens über die Gesetzmäßigkeiten des Prozesses des Unterrichtens einer Nicht-Muttersprache und über Möglichkeiten, diesen Prozess zu beeinflussen, um ihn zu optimieren. Die Methodik des Fremdsprachenunterrichts (FL) entdeckt und konkretisiert die Muster des Fremdsprachenunterrichts.